

Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: personnel security, security studies.

CHERNENKO Alexander Volodymyrovich – Ph.D., Associate Professor of the Department of law and

socio-economic relations Central Ukrainian Institute of Human Development.

Circle of scientific interests: strategic management.

Стаття надійшла до редакції 8.05.2022 р.

УДК 37.014

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-51-57

ПАСІЧНИК Наталя Олексіївна –

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри математики,
статистики та інформаційних технологій
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>
e-mail: Pasichnyk1809@gmail.com

ЛУПАН Ірина Володимирівна –

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри математики,
статистики та інформаційних технологій
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4791-0445>
e-mail: lira.d.283@gmail.com

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ «ПРИХОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ»

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасні суспільні відносини характеризуються суттєвими змінами соціальних інститутів, крос-культурних та міжособистісних комунікацій, життєвих цілей. Ці реалії актуалізують важливу соціальну цінність сьогодення – досягнення гендерної рівності. У поступках до гендерної рівності значущу роль відіграє школа як соціальний інститут, що сприяє формуванню компетентностей, успішній соціалізації особистості та здатності цієї особистості здійснювати освітній та професійний вибір. У системі освіти в цілому та на рівні закладів середньої освіти зокрема, маніфестується значущість гендерної рівності, проголошується розбудова гендерно орієнтованої освіти, проте часто цими гаслами маскуються гендерні проблеми українського суспільства, відтворюються гендерні стереотипи, нав'язуються певні гендерні ролі й шаблони мислення, соціальні очікування, способи поведінки, тобто, реалізуються гендерні аспекти «прихованого навчального плану» та продукуються патріархатні елементи пануючої культури. У процесі шкільної освіти відбувається відтворення гендерної нерівності та надаються впливові уроки гендерних відносин [13, с. 297]; гендерна нерівність обумовлює різні можливості щодо особистісної та професійної самореалізації дівчат і хлопців у

процесі їхньої життєдіяльності й виступає одним із проявів соціально-економічної диференціації населення. Тому дослідження гендерних аспектів функціонування освітнього середовища, міжособистісної взаємодії здобувачів освіти та їхньої комунікації з педагогами є на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Прихований навчальний план» як непередбачуваний, однозначно негативний результат шкільного навчання став об'єктом науково-практичних розвідок з кінця 60-х рр. ХХ ст. [1], а в сучасних умовах специфічних освітніх дескрипцій, є однією з центральних категорій інноваційної освіти. В останні роки актуалізувалися наукові розвідки гендерних аспектів «прихованого навчального плану» українськими науковцями – філософами, соціологами, педагогами, психологами, правознавцями (Т. Голованова, М. Голубева, О. Ковальчук, О. Желіба, О. Ільченко, І. Когут, В. Кравець, Т. Марценюк, Т. Матусевич, О. Плахотнік, О. Харченко та ін.). Українські дослідниці та дослідники – С. Віхор, В. Гайденко, О. Кікінежді, О. Луценко, Т. Марценюк, О. Остапчук, О. Плахотнік та ін. проаналізували сутність, структуру та «тіньові» прояви «прихованого навчального плану», визначили його негативний вплив на продуктивність освіти та на досягнення гендерної рівності. Дослідники розглядають

«прихований навчальний план» як особливу структуру, стиль спілкування, підбір навчально-методичних матеріалів, котрі опосередковано, але значущо впливають на учнівську молодь, нав'язуючи їм певні особистісні риси, ролі та шаблони поведінки [8; 11; 13]. О. Остапчук убачає такі ознаки (характеристики) «Hidden Curriculum»: «імпліцитний зміст викладання; опосередкована дія; сильніший за мірою впливу, ніж офіційний навчальний план; культивування гендерної нерівності» [11, с. 188]. Т. Марценюк слушно відзначає, що досвід учнівства, котрий включає міжособистісне ставлення, соціальну взаємодію з однолітками, дизайн навчального простору, слугуватиме основою гендерної поведінки та суспільних норм [10, с. 47].

Метою статті є представлення основних результатів теоретико-прикладного дослідження структурних елементів «прихованого навчального плану» та виявлення їхніх проявів в освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наша розвідка ґрунтується на методологічному підході Є. Ярьської-Смірної [13] та О. Маруценка [8; 9]. Є. Ярьська-Смірнова відзначає, що сутність «прихованого навчального плану» відображається в особливостях організації освітньої установи, гендерних відносинах в цій установі, гендерній стратифікації вчительської професії; змісті навчальних предметів; стилі викладання [13, с. 298]. На наш погляд у праці О. Маруценка [8], де визначається «прихований навчальний план» як освітній інструмент, через який кожна зі статей «отримує» свій набір можливих гендерних ролей і життєвих траєкторій, прийнятих особистісних рис й шаблонів поведінки» [8, с. 57], автор логічно осучаснює структурування «прихованого навчального плану» та виділяє такі його елементи: 1) школа як організація, яка охоплює: приписаний і створюваний простір, ідеологію та виховний процес, гендерну стратифікацію персоналу закладу освіти; 2) зміст освіти, що містить навчальні програми та підручники, рекомендовані до використання у школі; 3) стиль комунікації вчительства з учнівством [8, с. 58-63]. У нашому дослідженні ми вважаємо за доцільне дотримуватися структури «прихованого навчального плану», представлену О. Маруценком, з уточненням щодо першого структурного елементу. Дослідник до елементу «школа як організація» відносить гендерну стратифікацію персоналу закладу освіти [8, с. 60] як нерівний розподіл благ, влади та привілеїв між чоловіками та жінками. Проте на рівні окремого загальноосвітнього навчального закладу

вертикальна та горизонтальна гендерна сегрегація нерідко не простежується, а чітко відображається фемінізація системи загальної середньої освіти й досить часто в школах фізико-математичні науки та інформатику викладають жінки. Тому будемо дотримуватися такої структури аналізу «прихованого навчального плану»: 1) заклад освіти як організація та освітнє середовище загальноосвітнього навчального закладу; 2) зміст освіти; 3) міжособистісна комунікація у процесі навчання. Окреслення й детальний аналіз структурних елементів «hidden curriculum» [3] дозволив оформити дизайн дослідження та підібрати інструментарій, що уможливив кількісне обчислення окремих проявів прихованого плану. Основними проявами «прихованого навчального плану», що відтворюють гендерну нерівність у системі загальної середньої освіти ми вважаємо: а) гендерну зональність шкільного простору (закріплені «чоловічої» та «жіночої» території; стенди, плакати зі стереотипними проявами тощо); б) нерівномірність дисциплінарних вимог до дівчат і хлопців; в) стереотипність правил щодо зовнішнього вигляду та одягу; г) репродукування гендерних стереотипів у освітньому процесі з сегрегацією за статтю та типовими проявами статевої поведінки (особистісні риси, розподіл доручень, різноманітні заходи зі статево стереотипним розподілом ролей); д) відтворення шаблонного уявлення про розподіл ролей як на рівні домашнього господарства, так і в професійній діяльності та соціальній активності; е) гендерну стереотипність, а інколи навіть дискримінацію, відображену в навчальних програмах та підручниках (мовний андроцентризм, зображення людини через чоловічі образи, «чоловічі» та «жіночі» сфери соціальної активності та статуси чоловіків і жінок); є) комунікацію вчительства з учнівством (поділ класу за статтю для виконання певних завдань, розподіл різнорівневих завдань за статевою ознакою, наголос на значущості певних предметів для хлопців чи для дівчат, поділ особистісних рис за статтю, конструювання «жіночого» або «чоловічого» щастя, нав'язування власного досвіду тощо).

Дослідження було проведене на базі загальноосвітнього навчального закладу м. Кропивницький, протягом грудня 2021 р. – лютого 2022 р., гендерний аналіз педагогічного колективу та учнівської молоді здійснювався станом на 01.12.2021 р. В анкетуванні, яке здійснювалося з використанням Google форм, взяли участь педагогічні працівники цього навчального закладу (72 особи) та здобувачі освіти – учні та учениці 5–8 класів (237 осіб). При дослідженні складових «прихованого навчального плану» було використано такий

інструментарій: гендерний аналіз педагогічних працівників і здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти з обчисленням індексу гендерного паритету; веб-додаток (Voyant Tools) для аналізу шкільної документації; анкетування, інтерв'ю, спостереження задля виявлення гендерних стереотипів та сегрегації за статевою ознакою педагогічних працівників та учениць і учнів; гендерна експертиза навчальних підручників за визначеними полями гендерного аналізу; гендерна експертиза уроків.

При дослідженні закладу освіти як організації та вивченні освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу було визначено гендерний паритет за методикою ЮНЕСКО через показник гендерної питомої асиметрії окремо для учнівської молоді та для педагогічного колективу [2, с. 193–196]; за статевою ознакою проаналізовано розподіл посад, особливості поділу педагогів за галузево-предметним профілем, розподіл навантаження, громадських доручень і неоплачуваної роботи. На цьому етапі дослідження отримали очікуване підтвердження фемінізації педагогічного колективу (92,6% складають жінки); розподіл за галузево-предметним профілем також виявився «стандартним» – чоловіки викладали трудове навчання, фізичну культуру, фізику та історію. Всі керівні посади посідають жінки. Показник гендерної питомої асиметрії обчислений для учнівської молоді був корисний не як абсолютний показник, а в контексті облаштування освітнього простору, території, приміщень закладу освіти тощо. Експертне оцінювання освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу засвідчило статево-рольовий підхід до облаштування цього простору, виявило елементи гендерної дискримінації, продукування гендерних стереотипів та навіювань певних рольових моделей поведінки дівчат і хлопців. При цьому необхідно зазначити, що опитані педагогічні працівники, учні та учениці цього закладу не вбачали проявів гендерної нерівності в утворювальному освітньому просторі, що підтверджує «тіньовий» вплив цього структурного елементу «прихованого навчального плану».

Гендерний аналіз внутрішньо шкільної документації (текстів документів) за перший семестр 2021/2022 навчального року здійснювався через веб-додаток Voyant Tools та дозволив виявити домінування мовного андроцентризму та відсутність фемінітивів у діловодстві.

Для розбудови гендерованого освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу доцільно постійно вивчати потреби й запити всіх учасників освітнього процесу через

анкетування, інтерв'ю, спостереження задля виявлення гендерних стереотипів та сегрегації за статевою ознакою. Для більш детального вивчення цього напрямку нами було розроблено анкетування педагогічних працівників та учнів/учениць. Всі питання анкет були закритими (містили варіанти відповідей), з вибірковою відповіддю по питанням або відповідями, котрі надавали додаткову інформацію про респондента.

У межах даної статті визначимо основні результати анкетування педагогічних працівників і здобувачів освіти. В анкетуванні педагогічних працівників взяли участь 72 особи (65 жінок та 7 чоловіків) різних спеціальностей та з різним досвідом роботи. Більшість опитаних (70,59%) вважають проблему досягнення гендерної рівності актуальною або надзвичайно актуальною для школи. Втім, з відповідей видно, що вчителі недостатньо обізнані з гендерною проблематикою: більшість тільки інколи з нею стикалися (47,06 %); 83,33% педагогічних працівників тільки чули про існування «прихованого навчального плану»; 64 особи (88,89 %) не розуміють сутність гендерних аспектів «прихованого навчального плану»; однак переважна більшість бажає отримати інформацію з цієї проблематики (86,11%). Стосовно впровадження фемінітивів та елементів гендерованого простору, то відповіді вчителів були досить стриманими: більшість застосовують фемінітиви лише через нормативні вимоги щодо їх використання (63,89%) і не вважають за доцільне впроваджувати елементи гендерованого простору в заклад освіти (84,72%). Майже третина респондентів зазначили, що стиль викладання не залежить від статі, проте 47,06% педагогічних працівників зазначили, що їм важко відповісти на це питання. 36 респондентів (50%) підтримують наявність різних програм для навчання хлопчиків та дівчаток з трудового навчання. Досить нелогічним, але таким, що в цілому відповідає стереотипним уявленням про гендерні ролі хлопчиків та дівчаток (у майбутньому – жінок і чоловіків), є розподіл людських якостей та психологічних рис, при тому, що більшість опитаних (59,72%) не вважають, що особистісні якості залежать від статі. Якщо для дівчаток домінуючими рисами більшість вчителів назвали порядність (82%), доброту (76%), освіченість (76%), охайність (65%) та ввічливість (59%), то для хлопчиків як найбільш домінуючу рису визначають наполегливість (100%), далі ідуть порядність (76%), освіченість (65%) і сила (65%) та доброта (53%). Якщо проаналізувати весь перелік запропонованих характеристик, то висновоюємо, що, з одного боку, порядність та освіченість, на думку вчителів, мають бути

притаманні як дівчаткам, так і хлопчикам, але, з іншого боку, – силу вчителі вважають суто чоловічою рисою, наполегливість та аналітичне

мислення – переважно чоловічими, а охайність, доброту і ввічливість – переважно жіночими (Таблиця 1)

Таблиця 1. Риси, які на думку респондентів, повинні домінувати у дівчат/хлопців

Риси, які повинні домінувати	у дівчат (%)	у хлопців (%)	різниця (%)
цілеспрямованість	41,2	5,9	35,3
доброта	76,5	52,9	23,6
ввічливість	58,8	35,3	23,5
аналітичність мислення	17,6	41,2	-23,6
порядність	82,4	76,5	5,9
освіченість	76,5	64,7	11,8
художні вміння	0	0	0
сила	0	64,7	-64,7
охайність	64,7	35,3	29,4
участь у домашніх справах	5,9	5,9	0
наполегливість у досягненні мети	52,9	100	-47,1

Таким чином, аналіз результатів проведеного нами анкетування педагогічних працівників і працівниць загальноосвітнього навчального закладу підтвердив наявність проявів «прихованого навчального плану» серед освітян. Оскільки освітяни виявили готовність опанувати гендерну проблематику, то для них фахівцями з гендерних студій нашого університету було запропоновано такі просвітницькі заходи з гендерної проблематики як: а) інтерактивні лекції, наприклад, «Прихований навчальний план: сутність та прояви», «Шкільні підручники як предмет гендерного аналізу. Гендерні стереотипи у навчальних матеріалах», «Гендерна дискримінація та насильство в освіті», «Гендерний компонент побудови особистої кар'єри учнівської молоді»; б) семінари-практикуми: «Прихований навчальний план в організації роботи освітньої установи та гендерна стратифікація вчителів», «Освітні технології вивчення гендерної дискримінації», «Баланс між роботою та сім'єю: ділимося досвідом»; в) дискусії: «Чи потрібні нам фемінітиви?», «Чому ми програємо від домінування гендерних стереотипів?», «Фемінізація дошкільної та шкільної освіти: причини та наслідки для суспільства»; г) рольову гру: «Долаємо гендерні стереотипи»; д) круглий стіл: «Гендерна рівність освіти: європейський досвід та українські реалії».

Наведемо основні результати анкетування учнів та учениць 5–8 класів (237 осіб, із них 133 дівчинки та 104 хлопчика). 206 осіб (86,92 %) вважають, що успіхи у навчанні не залежать від статі, також учні та учениці проголошують необхідність рівного ставлення до особи, незалежно від статевої належності (89,03 %). При виборі улюблених навчальних

предметів були виявлені певні «статеві» уподобання (дівчаткам подобаються уроки трудового навчання та української мови, а хлопчикам – уроки інформатики та фізичної культури); у відповідях на питання про ставлення до соціальних мереж теж не виявилось відмінностей між відповідями дівчаток і хлопчиків – більшість опитаних (70,89%) знаходить там можливості для спілкування та пошуку цікавої інформації. У виборі кольорів вподобання дівчаток виявилися більш різноманітними (їхні уподобання розподілилися в палітрі між 9 кольорами), при цьому жоден з хлопчиків не обрав рожевий та блакитний кольори; чорний колір виявився лідером переваг в цілому. Значні відмінності виявилися у відповідях на наступні питання: а) Як ви проводите, або хотіли б проводити, ваш вільний час? (хлопці частіше за дівчат назвали заняття спортом, допомогу татусеві, комп'ютерні ігри, а дівчатка – спілкування з подругами, заняття танцями, слухання музики); б) З ким із членів вашої сім'ї ви проводите більше вільного часу? (дівчатка частіше за хлопців обирали варіанти «з бабусею» та «з сестрою»). Стосовно поведінки вчителів, то хлопцям частіше здається, що «дівчатам на уроках приділяють більше уваги» і «вчителі ставлять дівчатам вищі оцінки». Дівчатам частіше здається, що «хлопці гірше себе поведуть на уроках, ніж дівчата». Таким чином, результати анкетування учнів та учениць 5–8 класів також виявили наявність гендерних стереотипів у різноманітних напрямках життєдіяльності учнівської молоді. Позитивним моментом є визнання учнівством необхідності рівного ставлення до представників різних статей і констатація, що успіхи у навчанні не залежать від статі.

При вивченні змісту освіти – другого структурного компоненту «прихованого навчального плану» – здійснювалася гендерна експертиза навчальних програм і підручників, що «має на меті віднайти у текстових та позатекстових матеріалах підручника (ілюстрації, методичний апарат, апарат орієнтування) вияви дискримінації за ознакою статі (гендерні стереотипи, андроцентризм, сексизм тощо) та надати рекомендації щодо їх усунення» [7, с. 48–49]. Дослідниці Т. Дороніна та В. Іванова [5] відзначили, що за наявності правової бази здійснення гендерної експертизи навчальної літератури, на жаль, процедуру експертизи не урегульовано, а методика її проведення потребує доопрацювання та узагальнення [5, с. 21]. При здійсненні гендерної експертизи підручників з алгебри та інформатики для учнів 6–8 класів ми використовували теоретичні напрацювання українських науковців [7], що допомогло нам визначити поля гендерного аналізу навчальних видань, а саме: а) кількісну диспропорцію у представленні осіб обох статей; б) представлення дівчат і хлопців у стереотипних гендерних ролях; в) сегрегацію і поляризацію за ознакою статі (наявність сексизму в ілюстраціях та описах, співвідношення сексистського по відношенню до чоловіків та жінок); г) застосування мовного андроцентризму чи застосування гендерно чутливої мови. Додаткові інструменти текстового аналізу при здійсненні гендерного аналізу підручників не використовувалися. Не зупиняючись детально на описі контент-аналізу та особливостях математичної обробки аналізованої інформації підручників, зробимо стислий висновок щодо цього етапу дослідження. Було виявлено наявність незначної кількості гендерних стереотипів і простежуються позитивні зміни з позицій гендерної рівності та чутливості у нових підручниках (видання 2019 р.).

Структурним елементом «прихованого навчального плану» також виступає міжособистісна комунікація вчительства з учнівством у процесі навчання. У межах нашого дослідження для гендерного аналізу уроків ми використовували методику експертного оцінювання М. Сабунаєвої, так звану «гендерну експертизу уроку» [12, с. 60–62]. Ця методика призначена для виявлення гендерних стереотипів на уроках через заповнення у карті спостережень висловлювань і дій вчителів/вчительок щодо системи заохочень/покарань по відношенню до учениць/учнів на уроці. Основне завдання експертів, якими виступали шкільний психолог і заступник директора з навчально-виховної роботи – виявити як педагог ставиться до дітей різної статі у процесі навчання та зробити

висновок про те, як здійснюється процес навчання: маскуліно, фемінно чи гендерно-нейтрально. Шкільний психолог і завуч відвідали 10 уроків різних вчителів/вчительок (зі стажем роботи від 1 до 23 років) з різних предметів у 6-7 класах.

Для гендерного аналізу уроків ми використовували методику експертного оцінювання М. Сабунаєвої («гендерна експертиза уроку») [12]. Було відвідано 10 уроків з різних предметів у 6–7 класах. Вивчення гендерної чутливості уроку проводилося за 17 полями залежно від відповідних дій вчителя на уроці. Для формулювання висновків з цього структурного елементу «прихованого навчального плану» вважаємо недостатньо емпіричного матеріалу, тому припускаємо, що бажано відвідувати мінімум 3-4 уроки кожного вчителя. Додаткового вивчення й аналізу потребує система роботи кожного вчителя /вчительки як з учнями/ученицями конкретного класу, так і з учнівською спільнотою інших класів.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Аналіз наукової літератури з теми дослідження дозволив визначити, що «прихований навчальний план» має складну структуру, різноманітні форми проявів і потребує застосування різних інструментів для виявлення, вивчення й вимірювання цієї дескрипції. Дослідження гендерних аспектів таких структурних елементів «прихованого навчального плану» як освітнє середовище загальноосвітнього навчального закладу, зміст освіти, міжособистісна комунікація у процесі навчання засвідчило наявність різноманітних проявів «прихованого навчального плану», що відтворюють гендерну нерівність у системі загальної середньої освіти.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Jackson, P.W. *Life in Classroom*. N.Y., Holt, Rinehartand Winston. 1968.
2. Акбаш К., Пасічник Н., Ріжняк Р. Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень: навчальний посібник. Кропивницький, Видавець – Лисенко В.Ф. 2019. 340 с.
3. Буц К., Поповкіна А. «Hidden Curriculum» та дослідження його основних складових. *Наукові записки молодих учених*. 2021. № 8. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1913/pdf>
4. Голованова Т. Методологічні підходи та методи дослідження гендерних питань в освіті. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2015. № 1. С. 14–16.
5. Дороніна Т., Іванова В. Гендерна експертиза навчальної літератури: нормативно-правовий аспект. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2017. № 5. С. 21–26.
6. Кравець В. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія. Тернопіль: Навчальна книга, 2013. 448 с.

7. Малахова О.А., Марущенко О.А., Дрожжина Т.В., Коробкіна Т.В. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручників. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проєктів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів [посібник] / За заг. ред. О. М. Топузова, Н.Б. Вяткіної. Київ, Педагогічна думка, 2016. С. 48–56.

8. Марущенко О. А. «Прихований навчальний план» сучасної школи: методологія та структурування предмету дослідження. Гендер-PRO: Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції студентства й наукової молоді. Харків, 2013. Вип. 1. С. 57–64.

9. Марущенко О., Плахотнік О. Гендерні шкільні історії. Харків, Монограф. 2012. 88 с.

10. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ, Основи. 2017. 256 с.

11. Остапчук О.Л. «Прихований навчальний план» або «Прихована навчальна програма» (hidden curriculum). Енциклопедія прав людини: соціальнопедагогічний аспект: колективна монографія. Житомир. 2014. С. 187–190.

12. Сабунаєва М.Л. Гендерная експертиза урока. *Практикум по гендерной психологии*. Санкт-Петербург, Питер. 2003. С. 359–365.

13. Ярская-Смирнова Е. Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана. *Гендерные исследования*. 2000. № 5. С. 295–301.

REFERENCES

1. Jackson, P.W. (1968). *Life in Classroom*. N.Y., Holt, Rinehartand Winston. [in English]

2. Akbash, K., Pasichnyk, N. & Rizhniak, R. (2019). *Teoretyko-prykladni osnovy hendernykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk [Theoretical and applied bases of gender research: a textbook]*. Kropyvnytskyi, Vydavets – Lysenko V.F. 340 s. [in Ukrainian]

3. Buts, K. & Popovkina, A. (2021). «Hidden Curriculum» та doslidzhennia yoho osnovnykh skladovykh [«Hidden Curriculum» and a research of its main components]. *Naukovi zapysky molodykh uchennykh – Scientific notes of the young scientists*. 8. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1913/pdf> [in Ukrainian]

4. Holovanova, T. (2015). *Metodolohichni pidkhody ta metody doslidzhennia hendernykh pytan v osviti [Methodological approaches and methods of researching gender issues in education]*. *Henderna paradyhma osvithoho prostoru – Gender paradigm of educational space*. 1. 14–16. [in Ukrainian]

5. Doronina, T. & Ivanova, V. (2017). *Henderna ekspertyza navchalnoi literatury: normatyvno-pravovyi aspekt [Gender examination of the educational literature: normative-legal aspect]*. *Henderna paradyhma osvithoho prostoru – Gender paradigm of educational space*. 5. 21–26. [in Ukrainian]

6. Kravets, V. (2013). *Henderni doslidzhennia: prykladni aspekty: monohrafiia [Gender research: applied aspects: a monograph]*. Ternopil, Navchalna knyha. 448 s. [in Ukrainian]

7. Malakhova, O.A., Marushchenko, O.A., Drozhzhyna, T.V. & Korobkina, T.V. (2016). *Teoretyko-metodolohichni zasady hendernoi ekspertyzy pidruchnykiv. Ekspertyza shkilnykh pidruchnykiv:*

instruktyvno-metodychni materialy dlia ekspertyzy elektronnykh versii proektiv pidruchnykiv dlia uchniv 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Theoretical and methodological principles of gender expertise of textbooks. Expertise of school textbooks: the instructive and methodical materials for examination of electronic versions of textbook projects for the students of 8th grade of secondary schools [a manual] / Za zah. red. O.M. Topuzova, N.B. Viatkinoi. Kyiv, Pedahohichna dumka. 48–56. [in Ukrainian]

8. Marushchenko, O.A. (2013). *«Prykhovanyi navchalnyi plan» suchasnoi shkoly: metodolohiia ta strukturuvannia predmetu doslidzhennia. Hender-PRO: Zbirnyk naukovykh prats za materialamy naukovopraktychnoi konferentsii studentstva y naukovoi molodi [«Hidden curriculum» of the modern school: methodology and structuring of the subject of research. Gender-PRO: Collection of the scientific works based on the materials of the scientific-practical conference of the students and scientific youth]*. Kharkiv, Vol. 1. 57–64. [in Ukrainian]

9. Marushchenko O. & Plakhotnik O. (2012). *Henderni shkilni istorii [Gender school stories]*. Kharkiv, Monohraf. 88 s. [in Ukrainian]

10. Martseniuk T. (2017). *Hender dlia vsikh. Vykyk stereotypam [Gender for all. A challenge to stereotypes]*. Kyiv, Osnovy. 256 s. [in Ukrainian]

11. Ostapchuk, O.L. «Prykhovanyi navchalnyi plan» або «Prykhovana navchalna prohrama» (hidden curriculum). *Entsyklopediia prav liudyny: sotsialnopedahohichnyi aspekt: kolektyvna monohrafiia [«Hidden curriculum». Encyclopedia of human rights: socio-pedagogical aspect: a collective monograph]*. Zhytomyr. 187–190. [in Ukrainian]

12. Sabunaeva, M.L. (2003). *Hendernaya ekspertyza uroka [Gender expertise of the lesson]. Praktikum po hendernoy psikhologii – A workshop on gender psychology*. Sankt-Peterburh, Pyter. 359–365. [in Russian]

13. Yarskaya-Smyrnova, E. (2000). *Hendernoe neravenstvo v obrazovanii: ponyatie skrytoho uchebnoho plana [Gender inequality in education: the concept of the hidden curriculum]*. *Hendernye issledovaniya – Gender studies*. 5. 295–301. [in Russian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПАСІЧНИК Наталя Олексіївна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри математики, статистики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: гендерні дослідження, моніторинг якості освіти, міждисциплінарні прикладні дослідження.

ЛУПАН Ірина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики, статистики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: гендерні дослідження, вибіркові обстеження, кількісні методи у поведінкових науках.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PASICHNYK Natalia Oleksiivna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of

Mathematics, Statistics and Information Technology of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Research interests: gender research, monitoring of the quality of education, interdisciplinary applied research.

LUPAN Iryna Volodymyrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate

Professor of Mathematics, Statistics and Information Technology of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Research interests: gender research, sample surveys, quantitative methods in behavioral sciences.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022 р.

УДК 378.016:5

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-57-61

ПЛЮЩ Валентина Миколаївна –

доктор педагогічних наук,

доцент, в.о. завідувача кафедрою природничих

наук, хімії, географії та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету

імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8099-1566>

e-mail: valentyanapl@ukr.net

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В Україні відбувається модернізація професійної освіти: розроблено державні стандарти початкової та базової середньої освіти, прийнято деякі професійні стандарти, висуваються високі вимоги до організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, які проходять акредитації у Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти тощо. Зміни стосуються і підготовки майбутніх учителів, зокрема розширення практичної підготовки.

Практика студентів закладів вищої освіти України є невід'ємною складовою підготовки фахівців з вищою освітою. Вона спрямована на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, набуття і удосконалення практичних навичок і умінь за відповідною спеціальністю. Так, в Концепція розвитку педагогічної освіти (наказ МОН № 776 України від 16 липня 2018 р.) зазначено, що обсяг практичної підготовки має складати не менше 30 кредитів ЄКТС у межах обов'язкової частини бакалаврських програм (починаючи з першого року навчання, у різних закладах освіти і різних класах (курсах)) і не менше 30 кредитів (включно з магістерським дослідженням) у межах обов'язкової частини магістерських програм [3, с. 14].

Останніми роками відбувається оновлення парадигми шкільної природничої освіти, спрямованої на європейські освітні стандарти. Потреба сучасної школи в учителях природничих дисциплін з високим професійним рівнем практичної підготовки, спроможних організувати роботу учнів технічно та методично грамотно здійснювати

експериментальні роботи з хімії, фізики та біології прикладного характеру, правильно їх коментувати, пояснювати спостереження; пояснювати значення досягнень природничих наук, систематично проводити екскурсії, тощо підвищує значущість фахової практики при підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін. Розуміння ролі та значення видів навчальної практики при підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін потребує правильного вибору форм, змісту й методів її реалізації на кожному етапі навчання студентів, визначення всієї системи педагогічної підготовки, що відповідає основним структурним компонентам професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових праць учених щодо вирішення актуальних питань практичного навчання студентів у вищих навчальних закладах показав, що дану проблему студіювали значна частина дослідників. Зокрема, у працях таких вчених, як О. Конох, Л. Бражник, С. Бажан, В. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, описані педагогічні умови, особливості організації та проблеми розвитку практичної та фахової підготовки фахівців різних галузей. Дослідженню процесу формування дослідницьких умінь у студентів присвячено роботи таких учених, як: М. Донченко, С. Дудар, Т. Гладюк, І. Омеляненко, Н. Подопрігора. Методичні засади активізації наскрізного практичного навчання знайшли висвітлення у дослідженнях С. Сисоевої, М. Барабаш, Я. Михайлович, Т. Іщенко.